

HIIUMAA

MUINSUSKAITSE SELTSI

TOIMETISED 2

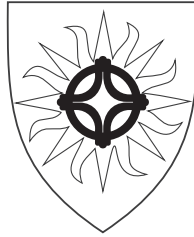

**UNUSTATUD MAJA KALEVIVABRIKU HIILGEAJAST
KÄRDLA PARGI 3 HOONE AJALOOLINE
ÜLEVAADE**

**SÜGIS 2018 - PARGI 3 KOMPLEKSI HETKESEIS
HIIUMAA VANIM MÜNDILEID PÜHALEPAST
HIIUMAA VABADUSSÕJA MÄLESTUSMÄRGI
IDEEKONKURSS**

**HIIUMAA MUINSUSKAITSE SELTS 30
MEELIKS JULGE MÄLESTUSI
PULISTE KÜLA MARDI TALU**

**AUGUST WUPPERFELDI POSTKAARDID
STALINI KOSMONAUDID HIIUMAAL
ÜHEST AMMUSEST JUUBELIPEOST KÄRDLAS**

Hiiumaa
Muinsuskaitse Selts

Hiiumaa Muinsuskaitse Seltsi TOIMETISED nr 2

**Kärdla
2018**

Hiiumaa Muinsuskaitse Seltsi Toimetised nr 2

Hiiumaa Muinsuskaitse Seltsi väljaanne nr 7

Kärdla 2018

Koostajad: Dan Lukas
Mart Mõniste

Kujundaja: Mart Mõniste

Tagakaanel Kärdla kalevivabriku elamu (Pargi 3). Dan Lukase kogu

Hiiumaa
Muinsuskaitse Selts

Väljaandja:

Hiiumaa Muinsuskaitse Selts
Swedbank EE612200221054816757
www.hiiumaamuinsuskaitseelts.eu

Toetajad:

EESTI KULTUURKAPITAL

Eesti
Sõjamuuseum
KINDRAL LAIDONERI MUUSEUM

Hiiumaa vald

Trükikoda Print Best

ISSN 2504-5628

Sisukord

Unustatud maja kalevivabriku hiilgeajast	7
<i>Sirli Oot, Mari Luukas</i>	
Kärdla Pargi 3 hoone ajalooline ülevaade	21
<i>Rein Jürimäe</i>	
Sügis 2018 - Pargi 3 kompleksi hetkeseis	45
<i>Tiit Harjak</i>	
Hiiumaa vanim mündileid Pühalepast	51
<i>Maarika Leis-Aste</i>	
Hiiumaa Vabadussõja mälestusmärgi ideekonkurss	59
Hiiumaa Muinsuskaitse Selts 30	109
<i>Kadi Kiiver</i>	
Meeliks Julge mälestusi	117
Puliste küla Mardi talu	265
<i>Armüide Lunter, Maili Eller</i>	
August Wupperfeldi postkaardid	277
<i>Elmo Viigipuu</i>	
Stalini kosmonaudid Hiiumaal	281
<i>Mart Mõniste</i>	
Ühest ammuhest juubeliteost Kärdlas	297
<i>Endel Lepisto</i>	
Hiiumaa Muinsuskaitse Seltsi kroonika 2016–2017	303
<i>In memoriam</i> Elle Kriiska, Rein Maalmeister	315
Autorid	319
Hiiumaa Muinsuskaitse Seltsi väljaanded	320

Unustatud maja kalevivabriku hiilgeajast

Sirli Oot, Mari Luukas

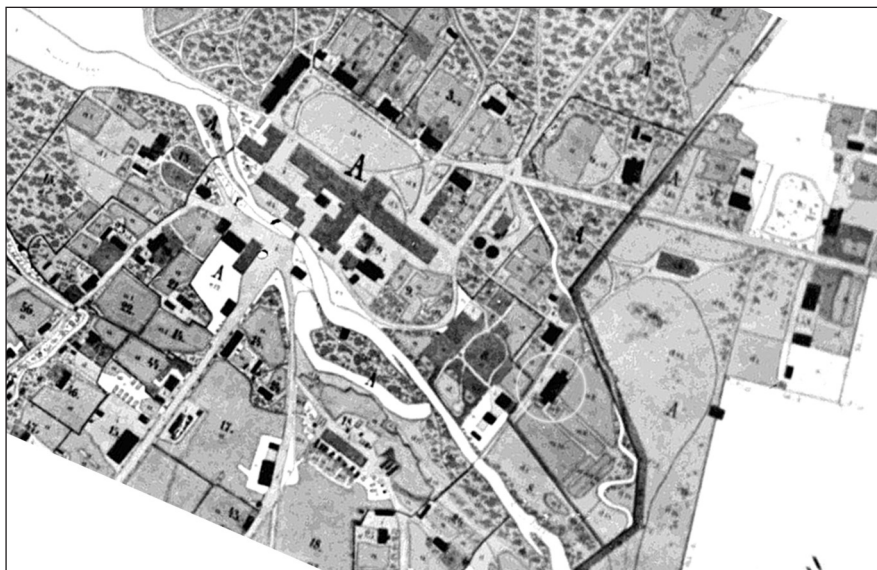
Kärdla kalevivabriku ametnike elamu

Suletud ala taasavastamine

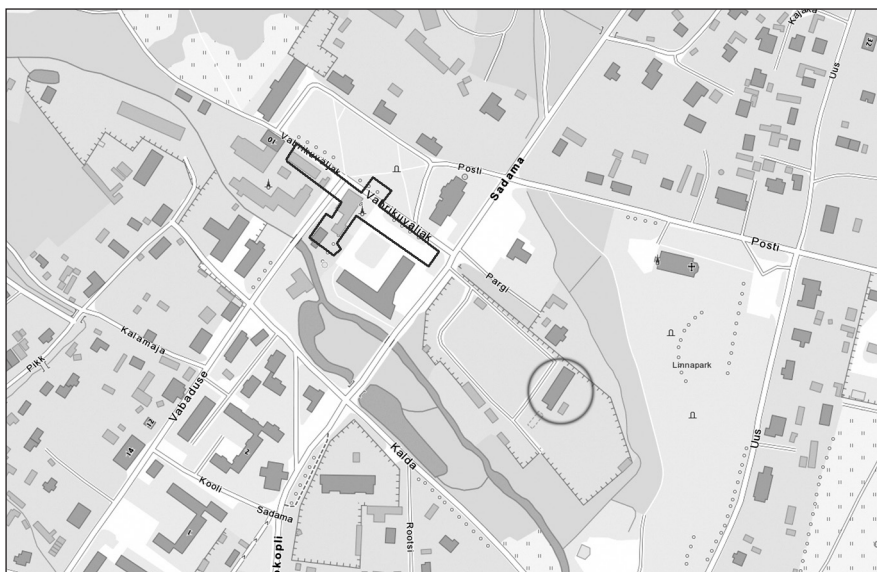
Kärdla Pargi tn 3 kinnistule kavandatakse Kärdla uut sotsiaalkeskust, mille arhitektuurikonkursi võitis 2014. aastal ideekavand pealkirjaga Totoro (arhitektid Andres Lember, Jaak Huimerind ja Urmo Vaikla arhitektibüroost Studio Paralleel). Aastakümneid avalikkusele suletud alal paiknes nõukogude perioodi algusest Hiiumaa Piirivalvepiirkonna staap ja merepääste allkeskus. Piirivalvekompleksi väljaehitamisega rajati kinnistule mitmeid tänaseks amortiseerunud abihooned ning ehitati nii väljast kui seest põhjalikult ümber kinnistu vanim hoone – unustusehõlma vajunud kunagine kalevivabriku ametnike elamu.

Tundmatuseni muutunud hoonet on koos ülejäänud kinnistu hoonestusega peetud ekslikult samuti nõukogude perioodi jäänukiks. Lähemal vaatlusel selgub aga, et tegemist on küllaltki hästi säilinud vernakulaarse töölisarhitektuuri näitega, mis on Kärdla mõistes erandlik nii oma suuruse kui vanuse poolest. Nii kinnistul paiknevad maakeldrid kui ametnike elamu pärinevad kalevivabriku tegutsemisajast, 19. sajandist.

Sotsiaalkeskuse arhitektuurivõistluse ideekonkursi võistlusülesandes on viidatud olemasoleva hoonestuse puudulikule ehituskvaliteedile, mistõttu on 2011. aastal kehtestatud detailplaneeringu alusel rekonstrueeritava hoonena märgitud teenistushoone ehk ametnike elamu projekteerimistingimustega siiski lubatud lammutada. Kahjuks ei olnud konkursile eelnevalt välja selgitatud Pargi 3 hoonestuse ehitusajalugu ega selle võimalikku

Väljavõte Kärkla 1878. aasta kaardist. Halliga tähistatud kivi- ja mustaga puitehitised, Pargi 3 märgitud ringiga. *HMK F4586*

Sama piirkond tänapäevasel kaardil. Kalevivabriku peahoone asukoht tähistatud kontuurjoonega, Pargi 3 märgitud ringiga. *Maa-ameti geoportaal*

Ohverdus

Võit ja vabadus on saanud läbi üksikisikute kannatuste ja ohverduste, millest rääkides kaotavad numbrid tähtsuse.

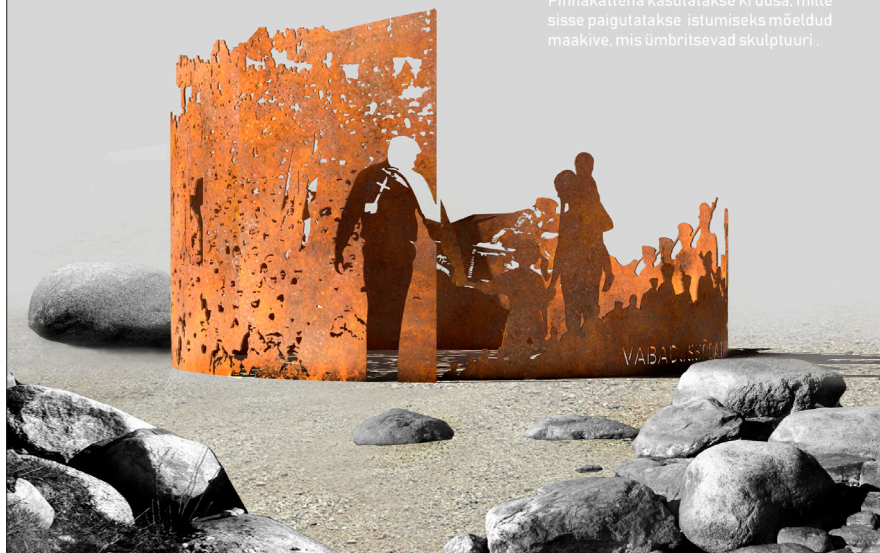
Vabadussõda meenutades peame mõtlema rohkemale, kui võidule; vabadusest rääkides tuletama meelde, et need pole iseenesest mõistetavad väärtused. Mõlemad on meile saanud üksikisikute ohverduste hinnaga.

Need kangelased olid tavalised inimesed, nagu me kõik: talumehed, kalurid, kirjanikud, rätsepad, isad, pojad, vennad ja palju muud. Nad esindavad vabadust, iseseisvust ja julgust seista üksi.

Teos on mõeldud edasi kandma ühe, iga inimese osalust ja olulisust ajalooliselt määravatel hetkedel, kus monumentaalsus on teisejärguline. Ta on mõeldud tunnustama kõiki Vabadussõjas osalenud võitlejaid, kes olid valmis tooma vabaduse nimel ohvriks enda töö, perekonna, enda lähedased, tõekspidamised, tuleviku.

Osa nendest tõid vendluse või ligimese armastuse – teiste nimel sõja käigus suurima ohverduse – enda etu.

Mälestusmärk on paigutatud võistlusala keskele, ida-lääne suunalisele teljele koos kirikuga. Metalne spiraal rullub ennast soomusrongi kombel olemasolevate müüride katkestuste, väravate ja kirikusissepääsu poole lahti. Pinnakattena kasutatakse kruusa, mille sisse paigutatakse istumiseks mõeldud maakive, mis ümbritsevad skulptuuri.

Võistlustöö nr 7 „Ohverdus“

PEAPREEMIA **Sander Paljak**

Terasest mälestusmärk on mõeldud mälestama kõigi sõjas osalenud mehi, kes andsid oma panuse vabaduse saavutamise eest. Kehandi moodustavad roostekarva terasplaadid, mis on nelja eri raadiusega painutatud segmendid. Need lehed kannavad mitut eri tähendust. Ühes mõistes väljendab materjal ja kujund sündmuste käiku, teises soomusrongi, kolmandas ohverdusi ja väärtusi. Aukohale on seatud need, kes tõid sõja käigus suurima ohverduse – enda elu. Need, kes ei tulnud tagasi. Selle väljendamiseks on kasutatud spiraali algus ja lõpp kohakuti. Nendel kujutatakse suurimaid ohverdusi: sõjas kaotatud elu ja ootuses perekonda. Negatiiv, tühimik mehest, kes jättis enda elu rindele, moodustab koos teda ootava perekonnaga sissepääsu. Spiraali ümbrusesse ja selle sisse paigutatakse istumiseks kivid, mis on uputatud poolenisti kiviklibu sisse. Need võiksid olla kohalikud maa- põllukivi, mis on põldude puhastamise käigus kõrvale tõstetud. Haljastuse poole pealt kasutatakse kadakat, kibuvitsa ja põldmarja. Haljastuse projektis kaasatakse konsulteerima maastikuarhitekt. Mälestusmärk on seestpoolt valgustatud, et metalli sisse lõigatud jutustus jääks loetavaks ka pimedal ajal. Sügis ja talvekuudel mõjub valgustatud kehand kollakates, pruunikates ja punakates toonides kiriku esisel alal küünlana,

Projekteerimisel täpsustuvad perforeeringuna kujutavad sündmused ja detailid. Vajadusel tihendatakse perforeeringut, et monumendi kaalu vähendada.

Metallist spiraal koosneb 20 mm paksusest lehtterasest, mis lahti rullituna on 20m pikkune. Lint jaguneb 2 m pikkusteks paneelideks, mis on laevaehituses üldlevinud materjal.

Kujutatavad sündmused ning ohverdused lõigatakse laseriga plaatidest välja, millele järgneb lehtede painutamine vastavalt sektori raadiusele. Plaatide ühendamise võimalusi on mitu, tehnoloogiline lahendus otsustatakse pärast inseneridega konsulteerimist. Paigaldamisele järgneb valgustite katsetamine, kivirahnude paigale tõstmine ja kibuvitsade istutamine. Viimasena täidetakse mälestusmärgi ümbrus kiviklibuga.

Orienteeruv maksumus 150 000 eurot.

5.11.2016. Hiiumaa Muinsuskaitse Seltsi Saaremaa reisi seltskond Sõrve säärel Maantee raketibaasis. Ees keskel teejuht Enno Lind Sõrve militaarmuuseumist. Foto Mart Mõniste

3.01.2017. Vabadussõja relvarahu aastapäeva tähistamine Kärdlas. Hiiu vallavanem Reili Rand, HMS esimees Dan Lukas ja Hiiu maavanem Riho Rahuoja. Foto Mart Mõniste

Autorid

Maili Eller - Hellatempa külaseltsi liige, bibliograaf

Tiit Harjak - HMS juhatuse liige

Rein Jürimäe - HMS liige, restauraator

Kadi Kiiver - HMS liige, geneaoloog

Maarika Leis-Aste - HMS juhatuse liige, restauraator

Endel Lepisto - HMS liige, Klubi Pühalepa Vanamehed esimees

Dan Lukas - HMS juhatuse esimees, muinsuskaitsja, restauraator

Mari Luukas - kultuuripärandi spetsialist, kuraator

Mart Mõniste - HMS liige, Hiiumaa Militaarajalooseltsi liige

Sirli Oot - kultuuripärandi spetsialist

Harda Roosna - HMS liige, ajakirjanik

Elmo Viigipuu - HMS liige, filatelist ja postiajaloo uurija

Hiiumaa Muinsuskaitse Seltsi väljaanded

Kärdla laudis ja puitdekoor - Kärdla 2017

Autor Kristiina Frolova

21 × 30 cm, 92 lk, pehme köide, 56 joonist, 90 fotot

ISBN 978-9949-9802-2-2

Kärdla Keskkooli ja Kärdla Ühisgümnaasiumi kergejõustiku rekordid ja edetabel - Kärdla 2016

Koostaja Toivo Pruul

11 × 17 cm, 160 lk, pehme köide

ISBN 978-9949-9802-0-8

Tundmatu Vrajer. Elmar Vrajeri vähetuntud kirjatöid - Kärdla 2016

Koostaja Vaapo Vaher

15 × 22 cm, 272 lk, kõva köide

ISBN 978-9949-81-044-4

Raamat ilmus tirelköites koos Aivar Viidiku koostatud Elmar Vrajeri hiiumurdelise luule kogumikuga „Ma tule kuju“

Hiiumaa Muinsuskaitse Seltsi toimetised 1 - Kärdla 2016

Koostajad Dan Lukas, Maarika Leis-Aste

15 × 21 cm, 256 lk, pehme köide

ISSN 2504-5628

Kärdla aknad - Kärdla 2015

Koostaja Dan Lukas, tekst Dan Lukas, Katrin Koit

Joonised Eva Laarmann, fotod Tiina Mõniste, Eva Laarmann

21 × 30 cm, pehme köide, 102 fotot, 96 lk

ISBN 978-9949-38-661-1

Hiiumaa kalmistud - Kärdla 2013

Koostajad Vello Kaskor, Dan Lukas, Maarika Leis-Aste, Mart Mõniste

15 × 22 cm, kõva köide, 270 fotot, 176 lk

ISBN 978-9949-33-389-9

ISSN 2504-5628

9 772504 562025